

MEĐUSOBNO SPASAVANJE

Rodena je 13. avgusta 1919. u Sanskom Mostu, od oca Jakoba i majke Rene Albahari, rodene Levi. Živela je u Sanskom Mostu, Sarajevu, Banjaluci, a pred rat u selu Hrvaćanima, kod Prnjavora.

Imala je braću Morica, Šalamona, Bracu i sestre Matildu i Rahelu. Svi članovi sa familijama su stradali, preživela je samo ona. Živi u Firenci, u Italiji. Ima troje dece.

Kao članica WIZO-a (Women international zionist organisation) dobila je medalju za tridesetogodišnji rad u toj organizaciji.

U roditeljskom domu poštovali smo sve praznike, moja porodica živjela je po strogo jevrejskim propisima. Jeli smo kašer, imali dva šporeta, dva kredenca, duplo posude. U školi sam učila vjeronauku i ivrit, čitali smo molitve, ali jezik nismo razumjevali.

Oca Jakoba ubili su četnici na početku rata zato što je Komanda proleterskog bataljona Zdravka Čelara prenoćila u našoj kući. Mog najmlađeg brata, Mitu – Šaloma, uhvatili su četnici u selu Potoča, kod Prnjavora, gdje je ubijen 1942. godine. Stradali su i njegova žena Tilda i sin Moric. Moric, moj najstariji brat, živio je u Zagrebu. Njega i njegovu suprugu uhvatile su ustaše na stanici u Zagrebu, kad je pokušao da se sa porodicom prebaci u Dalmaciju. Stradali su u nacističkim logorima. Srednji brat, Izidor-Braco živio je u Sarajevu i otjeran je, najvjero-

vatnije, u Jasenovac. Nije se vratio. Moja sestra Matilda bila je udata za Fajngolda, njemačkog Jevrejina. Oboje su, kao i njen mali sin Leon, otjerani u neki logor, odakle se nisu vratili. Sestra Rahela, udata Lajp-nik, sa mužem je iz Podravske Slatine otjerana u Mađarsku i dalje. Niko se nije vratio i o njihovoj sudbini se ništa ne zna.

Moja mama ostala je sama u Hrvaćanima do 1943. godine kada su je četnici ubili, vjerujući da poseduje zlato od sina Morica koji je, prema pričama, donio to zlato majci prije bekstva u Split. Ubijena je sjekirom.

I ja sam bila neko vrijeme u roditeljskom domu u Hrvaćanima. Tata mi je jednoga dana rekao: „Dijete moje, ovdje će biti svašta. Mi ne možemo, a ti si mlada – ti bježi!“ Ja sam odbijala govoreći neka se i meni dogodi ono šta i njima. Moji su insistirali da odem. Mama mi je spremila stvari, zagrlila me i rekla: „Fiža, kali ke vas, tu sos manseva.“ (Kćeri, moraš da ideš, ti si mlada). Tata me je tješio riječima da oni nikome nisu činili zlo i da njima niko ništa našao neće da učini. Dao mi je novac a ja sam plakala, kao da sam znala da ih više neću vidjeti.

Pri bjehu iz Hrvaćana pomogao mi je poštar iz sela, mladić koji se zvao Vlado. On je nekako uspio da mi nabavi lažnu legitimaciju na ime Fedora Mlinarić. Vozom sam otišla u Banjaluku. Tamo sam bila kod ro-dice moje mame, Ernestine Levi koja mi je poslije nekoliko dana rekla: „Mira, jo sto jendo a Jajce ondi mi iža Luna. Tu vaz venir kun mi!“ (Slušaj, ja idem u Jajce kod moje kćerke Lune. Ti ćeš doći sa mnom). A onda mi je rekla da iz Jajca pođem u Split, da se tamo mnogi Jevreji sklanjaju. Tamo je i njena druga kćer Flora. I mama mi je, još prije polaska, rekla da idem u Split i da se tamo povežem sa gospođom Budise-lič, njenom prijateljicom. Trebalo je da nabavim propusnicu do Splita, a ona se uzimala u Vrhovnoj komandi njemačkih snaga, u sekciji za propusnice. Uspjela sam sa mojom lažnom kartom da dobijem željeni dokument. Sa tetkom Ernestinom otišla sam u Jajce, kod Lune, koja je bila udata za muslimana. Njen muž Naim me je nagovarao da ostanem u Jajcu i da pređem na islam, što će mi spasiti život. Ali tetka je samo rekla: „Para nada, tu vaz ir a Split!“ (Nikako, ti ideš u Split!)

Sutradan ujutro ukrcam se u voz. Na jednoj stanici uđu tri njemač-ka SS policajca. Pregledavali su lične dokumente. Primjetila sam ih izdaleka dok su bili na početku vagona. Iako sam imala propusnicu, strašno sam se bojala da će me otkriti. Sjela sam na mjesto blizu drugih vra-ta. Kad su došli skoro do mene, voz stane, otvorim vrata, sidem dole i na druga vrata ponovo se popnem u isti voz. I oni su izašli iz voza.

Kod mamine prijateljice Budiselić našla sam utočište. Kod nje je stanovao i Valentino d'Akampora, direktor civilnog hidroaeroporta. U Splitu sam se povezala sa Jevrejskom općinom, od koje sam dobijala sedam lira dnevno. Neko vrijeme sam stanovala kod gospode Budiselić. Kod nje sam radila, čistila kuću, išla na pijacu, radila kao kućna pomoćnica da bih joj uzvratila dobrotu što me primila kod sebe. U gradu je bilo mnogo svijeta kojeg sam poznavala još u Banjaluci i Sarajevu, gdje sam ranije često boravila kod bliske rodbine. Bili su tu i rabin iz Sanskog Mosta, Kabiljo kao i rabin iz Banjaluke, čijeg imena se ne sjećam. Mi smo se međusobno pomagali.

Fotografija snimljena u Sanskom Mostu 1928: FLORA je četvrta u prvom redu sleva; u drugom redu drugi i treća sleva su otac JAKOV i majka RENA; u trećem redu prvi sleva je brat ŠALOM ALBAHARI-MITO, stradao u Šnjegotini, druga sleva je sestra RAHELA ALBAHARI, udata LAJPNIK, stradala u Madarskoj, a treća sestra MATILDA, udata FAJNGOLD, stradala u Staroj Gradiški

Pošto se stanar d'Akampora mnogo interesovao za mene i znao da idem da se kupam na Bačvice, dolazio je i on tamo, samo da bude blizu mene. U to vrijeme je kod gospode Budiselić došla njena nećaka, lijepa, plava djevojka koja se zaljubila u Valentina. Da bi ga razdvojila od mene prijavila me je policiji kao komunistu. Italijanska policija me je odvela u zatvor u Tartaljinoj ulici. Tamo sam provela četiri mjeseca.

Niko nije znao da sam Jevrejka. Saslušavali su me tri puta, ali me nisu tukli. Nikada me nisu fizički maltretirali. Imala sam samo psihičkih teškoća.

Onda su Italijani odlučili da me pošalju u neki logor u Italiju. Kad je to saznao, Valentino je intervenisao da ne odem u Italiju, jer je znao da me više neće vidjeti. Italijanska policija me je pustila pod uslovom da odem u Hrvatsku, pa je izdat nalog da se odselim u NDH. Valentino je poznavao neke ribare koji su snabdjevali njihovu menzu svježom ribom. Smjestio me je odmah blizu granice, u mjesto Grljevac, kod nekog ribara. Dolazio je u posjetu svake nedelje i donosio panjoke – male hljebove, njegovu porciju, kafu... Bio je vrlo pažljiv i pošten, ništa od mene nije tražio i ja sam ga onda zaveljela. Vidjela sam da je ozbiljan i privržen meni.

Jednog dana je došao i rekao da sam tu u opasnosti, da nisam više bezbjedna i predložio mi je da se ponovo vratim u Split. Nisam znala šta da radim. Svaki dan sam živjela „jom ba jom“ (dan za dan), kako je govorila moja mama. Kriomice sam se vratila i Valentino me krio neko vrijeme u jednoj kući na Marjanu. Svake večeri, poslije posla, prošetao bi do mene i donosio mi hranu. To je bilo 1941. godine. On je vidio da su se Nijemci u Splitu osilili i da hoće da sve uzmu u svoje ruke. Odlučio je da se vrati u Italiju, kad je shvatio da hoće da preuzmu i njegov hidrodrom. Otišao je u Trst jednim hidroavionom koji je redovno saobraćao sa Italijom. Meni je ostavio ključeve od svog stana. Tada mi je rekao da hoće da se venčamo i, ako ikako bude moguće, da se sa Italijanima prebacim u Trst, gdje bi me čekao dok ga ne premjeste na neku dužnost. Poslije njegovog odlaska, saznala sam da su hidroavioni dolazili u Split, ali su piloti bili Nijemci. Iz Trsta sam jednom dobila ceduljicu na kojoj mi je Valentino javio da se ukracam kako mogu jer on uskoro mora da ide dalje.

Split je bio bombardovan i ja sam se sklonila u Dioklecijanovu palaču, u podrum. Pored mene je sjedio jedan njemački oficir. Pitao me je da li imam hrvatsko-njemački rječnik. Iskoristila sam priliku i zatražila od njega da mi nabavi propusnicu za Trst. Sutradan, opet sirene, i mi se nademo tamo. On sa propusnicom, ja sa rječnikom.

Ujutro sam se ukrcala u brod, trabakulu. Dolje je bilo mjesta za 20–30 osoba, koliko je barka mogla da nosi. Tu liniju su iz Splita do Trsta vodili Nijemci. Putovali smo osam dana, noću od 10 do 6 sati izjutra, a po danu smo se krili uz obale otoka. Bilo je dosta žena i djece. Sva hrana nam je bila jedna mala šnita hljeba i pola čaše vode.

Napokon smo se iskricali u Trstu. Njemačka straža je gledala propusnice. Na mojoj je bilo napisano, a da ja to nisam ni znala, da sam se dobrovoljno prijavila za rad u Njemačkoj. Rekli su mi da ostanem i da čekam. Pomislila sam da su otkrili da sam Jevrejka. Sjedila sam bespomoćna u zgradi policije, na klupi u hodniku, između dvojica vrata. Druga vrata pripadala su fašističkoj sekciji italijanskih žena i bila su otvorena. Poneka je izašla i bila obučena u crnu italijansku fašističku uniformu. U jednom momentu prostrujalo mi je kroz glavu da odem njima i da tražim spas. To mi je i uspjelo. Zagrlila sam jednu od njih i tražila da me spasi. Rekla sam da mi je vjerenik Italijan, što je odigralo neku ulogu jer su me sakrile kad me je njemačka policija tražila. Ta italijanska fašistkinja, Trščanka, telefonirala je u Hidroskalu, gdje je srećom još uvijek bio Valentino. Bila je to čista sreća jer je još istog dana trebalo da putuje u južnu Italiju. One su me nahranile, dale mi čak i čokoladu i bijelog hljeba. Govorile su: „Povera creatura sola“ (Sirota usamljenica).

Kad smo se napokon našli, Valentino me poveo u Hidroskalu, gdje mi je pokazao šta mi je kupio, jer sam bila gola i bosa. Istog popodneva pošli smo vozom za Rim. U Rimu smo ostali osam dana. Bili smo bez novca. Dobili smo malo novca i vozne karte od Vatikana, jer smo čuli da tamo daju pomoć za izbjeglice. Pošto nije bilo putničkih vagona, stočnim vagonom smo došli u Areco (Arezzo), gdje je Valentina čekao jedan kolega. Tu smo bili do kapitulacije Italije. Onda smo otišli u selo Lučinjano, gdje smo se civilno vjenčali. U Lučinjanu su se Nijemci povlačili ispred Amerikanaca i moj muž je slikao fotoaparatom povlačenje sa nekog prozora i po ulicama. Nijemci su u kamionima nosili sve: krave, svinje, živinu, namještaj. Kad su se pojavili američki tenkovi, svi su se našli na ulici. Grlimo se, ljubimo. Ja zagrlim neku ženu i vičem joj da se ne zovem Fedora, već da sam Flora. Misao na mamu, oca, braću i sestre stalno me prati.

FLORA iz dana kada na njenom licu još nije bilo otisaka životnih nevolja

Naišao je jedan američki džip u kojem je bio neki američki visoki oficir. Kad je vidio da Valentino sve snima, a ja sam bila pored njega, stavio nas je u džip i odvezao u zatvor. Mislio je da smo špijuni. Petog dana su došli po nas i odveli na ispitivanje. Bila je velika vrućina. Preko puta mene jedan oficir je malo više otkopčao košulju i ja opazim lančić sa Magen Davidom na njegovom vratu. Nisam mogla sebi da vjerujem, ustanem i tri puta mu kažem 'Šalom'. On podiže ruke i reče: „Stop. Ma, kakvi špijuni, ma kakav proces! Pa, vidite da su oni žrtve fašizma!“ Ukratko sam im ispričala ko sam. Dobili smo namirnice, džipom otišli do stanice i produžili dalje. Sjećam se da mi je muž tada rekao: „Sada smo 1:1. Sada si ti meni spasila život, kao što sam ranije ja tebi“. Otišli smo u Katanzaro (Katanzaro), kod njegovih. Tamo smo bili dok nas nisu prebacili u Redo Calabria (Reggio Calabria), u Kalabriji, na prstu Italije, gdje je sagrađen aerodrom. U Katanzaru se rodio naš prvi sin Jakob-Marko (ime moga i njegovog oca). Drugog sina Luidija i kćerku Irenu (po imenu moje majke Rene) dobili smo u Ređu.

Iz Reda smo poslije prešli u Firencu gdje je moj muž premješten na istu dužnost direktora aerodroma.

Po završetku rata u meni je sve više rasla želja da se vratim u Jugoslaviju i da saznam nešto o mojima, o brojnoj familiji.

Želju da posjetim Jugoslaviju ostvarila sam tek 1953. godine. Od tada sam dolazila u više navrata. Porodica moje sestre od tetke Judite Albahari – Krivokuće ekshumirala je grobove mojih roditelja i prenela ih u Sarajevo, a za sve ostale grobove braće i sestara ne znamo gde se nalaze.

Inače, u Firenci, gradu sa oko 600.000 stanovnika, postoji velika jevrejska zajednica. Izdržava se od poreza, priloga zajednici i dobrovoljnog rada njenih članova.